

KAZINCZY FERENC EPISZTOLÁI

FARKAS PÉTER

Egy költői életmű egészéből kiemelni és külön vizsgálni az alkotó megnyilvánulásait egyetlen műfajban természetesen nem lehetetlen dolog, de az eredmény – ad absurdum vive az elkülönítést – nem lehet több kísérletnél. Mégis Kazinczy Ferenc episztoláinak feldolgozását – értelmezésüket és értékelésüket – már *Czeizel János*¹ megkísérelte. Nyilván abból a megfontolásból, hogy ami létező, az önmagában is megragadható. Mindazonáltal valószínűleg túlzás az, hogy „Nem túlzás, midőn azt állítjuk, hogy Kazinczyt mint embert, író, s mint irodalmunk vezérét ezen levelekből ismerjük meg legjobban”.² Miért kellene akkor – márpedig kell – elolvasnunk huszonhárom kötetnyi prózai Kazinczy levelet, nem is szólva egyéb műveiről, ha a Kazinczy jelenséget meg akarjuk fejteni? Röviden: Kazinczy-arc képet rajzolni lehetetlen az episztolák alapján. Más tenni viszont bátran lehet. Például kikutatni azt, hogy egyáltalán miért írt a prózában oly kitűnő Kazinczy episztolákat. Megmondani, hogy miért éppen ezeket, az irodalomtörténetekben is rendszerint külön csokorba szedett költői leveleket vetette papírra. Tisztázni, hogy voltaképpen miről, s valójában kihez szólnak e már per definitionem oktató, bölcselkedő művek. S lehet, magától értetődően értékelni is ezt a költői teljéitményt (sok szempontból), de mindig tudva, hogy irodalmi igényű Kazinczy-portré abból ki nem kerekedhet. S amiként tévedett e dologban *Czeizel J.*, úgy volt igaza *Kárpáti Aurélnak*: „Kazinczynek ezer arca van. S mind más és másfelé tekint. Ő a mi Goethénk és Voltaire-ünk. A széphalmi remete a legnyugtalanabb levelező, örök forradalmár és született kiegyező, az első igazán európeér magyar.”³

Műfaji kérdések. Miért írt ez az európeér magyar episztolákat? A válasz első megközelítésben egyszerű (de nyilvánvalóan nem igaz): a műfaj adva volt számára. Eredendően talán éppen a horatiusi minta. *Pintér Jenő* nagyon kézenfekvőként hangsúlyozza ezt a lehetőséget. „Első sorban Horatiust utánozta, Goethe mellett talán legkedvesebb poétáját, kinek alkotásaiért már sárospataki diákévei alatt lelkesedett . . .”⁴ Kétségtelen tény, hogy amit Kazinczy írt Berzsényinek episztolában, az erősen rokonítható azzal, amit Horatius címzett a Pisoknak, ám a két mű között lényeges különbség mutatkozik. Horatius általános érvényű műnem- és műfajelméletet fogalmazott meg, Kazinczy viszont

1. *Czeizel J.*, 1913. 16–49.

2. *Czeizel J.*, 1913. 16.

3. *Kárpáti A.*, 1961. 26.

4. *Pintér J.*, 1913. 49.

alkotáselméleti keretekre vont, éppen akkor érvényesnek vélt napi irodalmi (és ezzel együtt politikai) programot. *Pintér J.* művében az „utánzás” szó használata egyszerűsítés és túlzás (negatív értelemben). Világos, hogy a Berzsenyihez intézett episztolának volt horatiusi ihletése, de megírásának mégsem a római költő volt az oka. S különösen nem lehetett a versíró kedv gyökere ez az ókori ars poetica a többi költői levél esetében, melyek egészen másról szólnak. A Kazinczy episztolák közelebből vették mintáikat, ha egyáltalán voltak minták. E kérdésben alighanem *Négyesy László* találta el az igazságot: „A levélforma volt prózában is a legszokottabb kifejező közege; leveleinek az életben is volt bizonyos általános jelentősége és érzelmi jelleme: mi természetesebb, mint hogy a levélhez közelálló költői műfajt művelnie kellett?”⁵

Mi sem természetesebb . . . Ám az előzményekhez hozzátartozik az is, hogy a feljebb való években, pontosabban 1770 körül „a költői episztolák száma nem csupán ugrásszerűen megnövekszik, hanem néha az életművek túlnyomó része is belőlük áll . . .”⁶ Noha Kazinczy már más világban élt, mégis természetes lehetett számára ennek a Barcsay, Orczy, Ányos és Bessenyei által kimunkált mintának a követése. Természetes akkor, ha tudta, hogy a verses levelek hajdani ármádiájának megírásával valami új kezdődött a magyar irodalomban. Márpedig Kazinczy minden jel szerint tudta ezt, s ő is újat akart. Valóban, miért ne használta volna fel a jól bevált módszert.

Ám volt még egy nyomós oka az episztolák megírásának. Mégpedig a költői önkifejezés igénye. „Kazinczy, akinek legfőbb álma száz jó vers volt”⁷ feltétlenül törekedett arra, hogy a hagyományosan *valódi* irodalmi formának tartott versben is rögzítse mindazt, amit prózai leveleiben megírt. Talán azért, hogy a nyilvánosság elé léphessen gondolataival, amire az irodalmi forma lehetőséget adott, a magánlevél pedig nem. „Neki állandóan közölni kell magát gondosan stilizált irodalmi formában, mert csak amikor így közli magát, csak akkor él.”⁸ Természetesen gondosan stilizáltak voltak magánlevelei is, de mégiscsak személyes közlések voltak. A nyilvánosság elé adhatóság ténye mellett a nyomós ok, melyről itt szólni kell, feltétlenül az a meggyőződés volt, hogy a verses forma költőibb, tehát értékesebb megnyilatkozás a prózaival szemben. Az episztoláirás szándéka mögött feltétlenül ott rejtőzött a herderi gondolat, mely szerint „A költészet szintiszta egyszerűség, végtelenül egyszerűbb mint a próza” – ámbár Herder azt is mondta, hogy „nyelvünk a legegyszerűbb prózában a költészet legmagasabb szintjére emelkedhet.”⁹ E téma pontosabb megvilágításához természetesen tudni kellene, hogy a németül oly jól megkülönböztethető *vers* és *költészet* fogalmak magyarul oly gyakori összekeverése mennyire volt sajátja Kazinczynak. Mindenesetre tény, hogy Kazinczy önnön művei közül a verses formájúakat, különösképpen pedig szonettjeit és epigrammáit tartotta leg-többre.¹⁰ Episztoláit viszont kortársai becsülték.¹¹ Pedig a műfaj nem volt könnyű helyzetben: „háttérbe szorul, illetve teljesen átalakul a verses elmélkedés műfaja is – ezt a

5. *Négyesy L.*, 1931. 123.

6. *Biró F.*, 1979. 318.

7. *Németh L.*, 1969. 663.

8. *Szerb A.*, 1972. 240.

9. *Herder, J. G.* 1983. 426., 430.

10. *Váczy J.*, 1899. 683–709.

11. *Váczy J.*, 1899. 700.

klasszikus értelemben felfogott episztola öleli magába . . .”¹² Kazinczy megmentette az episztolát, tudatosan elszakadva művelésében a korábbi stílustól és formától.

Végeredményben Kazinczy episztolaírói tevékenységének az lehet a magyarázata, hogy mindazon gondolatait, melyeket egyebek között leveleiben is papírra vetett magasabb rendű művészi formában a nyilvánosság elé akarta tárni. E törekvéséhez pedig nagy és pozitív hagyományú műfajt választott megvalósítási eszközként.

Az *episztola-életmű*. Kazinczy az *Abafi Lajos-féle*¹³ kiadás szerint 34 episztolát írt. Ezekből *Váczy János*¹⁴ huszonkettőt vett fel gyűjteményébe. *Pintér Jenő* huszonnégy episztolát sorolt fel irodalomtörténetében,¹⁵ míg a monografikus feldolgozásra törekvő *Czeizel János* mindössze tizenegy episztola elemzését tartotta szükségesnek.¹⁶ A modern és teljes Kazinczy-monográfiát nyújtó *Z. Szabó László*,¹⁷ a dolog természeténél fogva, nem teszi lehetővé az episztolák összeszámlálását. Lényeges eltérése azonban az eddigiektől, hogy *A vallástalan* című töredéket is az episztolák közé sorolta.¹⁸ Teljességgel egyet lehet érteni *Z. Szabó László* elemzésével, mely szerint ez az 1781-ben keletkezett töredék jelentős mű Kazinczy életében, mert „Vallási kételyei a deizmusig juttatták; sőt *A vallástalan* vers szerint még azon túl is”.

Az irodalomtörténeti vizsgálódás szemmel láthatóan mindig az episztolák vélt értéke szerint súlyozott. A legjelentősebbeknek (ki-ki eltérő sorrendben) mindeddig a *Vitkovics Mihályhoz*, a *Berzsenyi Dánielhez* és a *Gróf Festetics Györgyhez* írottakat tartották. Minthogy az irodalomtörténeti értékelések egy-egy csokornyit episztola kiemelésén, s azon belül néhány mű rokon vonásainak kimutatásán kívül határozott csoportosításra nem törekedtek, a legcélszerűbbnek látszik egyelőre időrendben vizsgálni Kazinczy episztola-termését. Erre az *Abafi Lajos-féle* kiadás teremt lehetőséget (bár a művek közlési sorrendje e kötetben sem szigorúan időrendi).

Az első Kazinczy episztola kétségtelenül *Baróti Szabó Dávidhoz* íródott 1786. október 16-án.¹⁹ *A Toldy Ferenc*²⁰ szerint „catulli reminiscenciával ugyan, de valódi catulli dévajssággal” megírt rövidke költői levél (epistolion) Kónyi János és Nagy János²¹ versezeteit gúnyolja tréfás átkozódással, de érezhetően halálos komolyan. A mű lényege még-

12. *Biró F.*, 1979. 325.

13. *Kazinczy F.* összes munkái. 2. kötet, 307.

14. *Kazinczy F.* műveiből 1903. 372.

15. *Pintér J.*, 1913. 49–52.

16. *Czeizel J.*, 1913. 16–49.

17. *Z. Szabó L.*, 1984.

18. *Z. Szabó L.*, 1984. 56–61., 105.

19. *Toldy F.* szerint 1776. október 16-án ld. *Toldy F.*, 1859. 100. Ez azonban nyilvánvalóan sajtóhiba, hiszen – nem tekintve Kazinczy ifjúkorát – az a mű, melyről az episztolában szó van (Nagy J.: *Méhi gazdaság . . .*) 1786-ban jelent meg. Vö.: *Dóczy J.*, 1934. 169.

20. *Toldy F.*, 1859. 100.

21. *Kazinczy F.* összes munkái. Abafi-kiadás (13. jegyzet) 237.

sem a rossz versezetek (és azok terjesztőinek) pokolba kívánása, hanem Kazinczy programjának rövid meghatározása:

..... összegyűjtöm
A sok Kónyit, a nem magyar Zechentert,
.....
S majd ha összeszedem, barátom, őket,
Érdemlett jutalom fog érni érte.

Töredék, mindössze kilenc sor az 1787-ben keletkezett *Kazinczy Lászlóhoz* című episztola. A wertheri hangulatú, torzóban maradt fogalmazvány a testvéri összetartozásról szól, de utolsó két sorából kitetszik, hogy Kazinczy másról (is) akart írni:

Szoros kötél volt ránk a származás,
De még szorosabbat érzés és gondolat.

Szinte bizonyosra vehető, hogy a harmincnégy évvel később írt *Gróf Kornis Mihályhoz* című episztolában azokkal az alapelvekkel találkozhatunk majd, melyek e töredékből kimaradtak.

A *Horváth Ádámhoz* címzett episztolát Kassán írta Kazinczy 1789. szeptember 24-én. Érdekes szerkezetű, betétként egy románcot is tartalmazó mű ez. E közbeiktatott dallal kapcsolatban nem érdektelen *Négyesy Lászlót* idézni:²² „(a fogsága előtt írtak) közt legnevezetesebb a Horváth Ádámhoz intézett episztola (1789), hangzatos hexameterekben, ennek jelentőségét betéte adja meg, a *Fekete szemű szép hölgyecske* kezdetű régies hangra stilizált románc, egy magyar keresztesvitéz ajkára adott helyzetdal, amely annyira megragadta az írók figyelmét, hogy többen kérdezték: igazán régi szerzemény-e vagy Kazinczy írta? Majdnem négy évtized múlva is Vörösmarty, Toldy, Zádor a naiv dalok nemében mintának tekintették. Gyulai Pál is azt mondja, hogy Kazinczy a magyar ritmus titkait nem ismeri ugyan, de mégis sikerült példát ad ebben arra nézve, hogy a népiest miként kell művészivé emelni”.

*Czeizel János*²³ szerint „Kazinczy méltányolta Horváth ily irányú törekvéseit (t. i. a népdal követését) sőt maga is a *Keresztes Bálint* c. versében (ez a betét) utánozta a régi népdalok hangját... Bár a költemény nem vetekedhetik *Horváth Ádám* dalaival, Kazinczynek egyik legsikerültebb alkotása. Nem elmélkedik, nem keresi a mesterkelt kitételeket, hanem egyszerű nyelven festi a szív érzelmeit”. *Waldapfel József*²⁴ úgy vélte, hogy a „költői levél betéte érdekes műfaji kísérlet a középkori lovagi költészet modorában... itt ott a népi szerelmi költészet hangját üti meg.”

Noha kétségtelen, hogy a keresztesvitéz-románcnak az episztolától elkülöníthető saját értékei is vannak (Az Abafi-kiadás külön is közli), mégis helyesebb egységesnek felfogni a *Horváth Ádámhoz* című költői levelet. Első szerkezeti egységében Kazinczy finoman dicséri Horváthot („a művelhetetlen művelődöt”²⁵), aki méltó erre, s arra is, hogy meghallgassa azt a dalt, amit Erato adott Kazinczy szájára (s amely nyilván megfelel

22. *Négyesy L.*, 1931. 123–124.

23. *Czeizel J.*, é. n. 149–150.

24. *Waldapfel J.*, 1957. 111.

25. *Németh L.*, 1968. 258.

Horváth ízlésének). A második szerkezeti egység a románc II. Endre kori történeti háttérét vázolja fel (keményen bírálva a királyt), a harmadik pedig maga a románc, mely négy soros, páros rímű strófákból áll, s magyarosan bizony eléggé nehezen ritmizálható. Mindazonáltal valóban népies hangulatú költemény. A negyedik egység folytatása a voltaképpeni episztolának (ismét hexameterekben). Erató elröppent, de hívogatja a szépségben gyönyörködni tudót a kivirított erdő békés árnyékába. Melankólia és életöröm találkozik ezekben a befejező sorokban. Rousseau-i hangulatok, szentimentalizmus, s talán romantikus képek jellemzik az egész episztolát. Rejtély, hogy a legfeljebb életérzésekről valló episztolában, melynek lényege a népdalok iránt érdeklődő Horváth melletti voksolás, miként láthatta *Waldapfel József*²⁶ Kazinczy fogság előtti korszakának világnézetileg legradikálisabb művét. Fontos ez a mű abban a korban, „amelyben pl. a népdal – s általában a népies tónus – látnivalóan a háttérbe szorul, de egyáltalán nem szorul ki a műfajok mezőnyéből...”²⁷ Ha az esztétizáló és európeér Kazinczyra figyelünk, könnyen hihetjük, hogy messze állt a népiességtől. Az ellenkező igazság (eléggé magányos) bizonyítéka a most vizsgált románc, s Horváth Ádám dicsérete. Adalék az ahhoz, hogy *Fried Istvánnak*²⁸ lényegében igaza volt, mikor a következőket írta: „Kazinczy borzadt a Gvadányi-típusú költészettől, de ez messze nem jelenti azt, hogy a népiességtől, sőt a népköltészettől is borzadt volna.”

Kassáról írta Kazinczy 1790. január 1-én a verselgető pozsonyi papnövendékhez, *Döme Károlyhoz* címzett episztoláját, *Bácsmegyeim leveleivel* alcímmel. Az Ámor elől hivatalosan megszökött kispapnak szóló küldemény (Bácsmegyei levelei), s kísérője, az episztola, érdekes bepillantást enged a kiegyensúlyozottsághoz vonzó Kazinczy lelki világába.

*S átkozd s kerüld a repdeső gonosz
Istent. Őt véled én is átkozom,
De, ah! – ez a szív égni s sírni kész,
S örökre hordja, s önkényt! láncait.*

A magyar széplélek, íme, meglehetősen különbözik a némettől, a Goethe által teremtetttől.

Az 1794-ben fogságra vetett Kazinczy börtönévei alatt egyetlen episztolát írt, Spielbergben, 1795 októberében. Töredék ez, tizenkét sorból áll. Címe: *Az excellenc nevezete*. Ami megmaradt, vagy elkészült a műből, az gúnyos kirohanás a cím- és rangkorság ellen, a városiasodó Pest újjgazdagainak kicsúfolása. Röpke adalék Kazinczy (az éppen rab Kazinczy) erkölcsi és talán politikai felfogásához.

A felvilágosodás eszméit őrizgető fogoly kiszabadulása után alig egy hónappal, 1801 júliusában episztolát írt Török Lajos grófhhoz, de ennek ismert változata (átdolgozása) 1811-ből való. A fogságban írt művet tehát egy jóval későbbi, az 1809 márciusában kelt *Báró Wesselényi Miklóshoz – Miklós fiához* című követi. Ebben a 12 évesen kapitánnyá lett ifjú báró iránti lelkesedését vetette papírra a költő. „... ezen gyönyörű új productumod oly páratlan remek, – írta a műről Berzsényi²⁹ – melyen sem Schiller dagályait,

26. *Waldapfel J.*, 1957. 110.

27. *Biró F.*, 1979. 325.

28. *Fried I.*, 1979. 644.

29. Kazinczy Ferenc levelezése Berzsényi Dániellel 1808–1831. Kiadta Kazinczy Gábor. Pest, 1860. 20.

sem Mathisson piperéjét nem látom, hanem amelyben az óda felsége, a szelídebb poesis könnyűsége és gráciája a legkedvesebb harmoniával vagynak összevadásítva, és egy igen szép s tökéletes egészszé olvasztva”. Az episztola a szó szoros értelmében vett tanító költemény. Alighanem két félmondat kedvéért íródott. Íme:

Azért legelső, mert legérdemesbb

.....

De a hazáért nem csak veszni szép:

Szép élni is öerte:

Z. Szabó László³⁰ az inszurrekció korszerűtlensége elleni tiltakozásnak tekintette a művet, míg a korábbi vizsgálódó, Czeizel János³¹ meglehetősen egyoldalúsággal valamiféle úriemberi kánonnak fogta fel az episztolát, pedig nem az, vagy nem csak az. Kazinczy hihetőleg többet akart: a korában lehetséges emberi magatartásmintát megadni, s egy emberen (pontosabban apa és fiú mintáján) keresztül embereszményt készíteni. Az eredmény egy kifogástalan erkölcsiségű tanító költemény lett, kissé ellentmondásba keveredve önmagával is, hiszen a címzett ifjú oly dicső máris, hogy szinte felesleges életigazságokra oktatni. S bár a versben szó esik a dicső elődokról, s a Wesselényieket körülvevő világról is, valójában mindenki csak mint egyedi példa, s minden csak mint egyéni feladat jelenik meg benne. Kazinczy valóban „távol van attól is, hogy az embert nemzeti-történelmi dimenziók között fogja fel.”³² S különösen érvényes erre az episztolára Csetri Lajos³³ megállapítása: „Kant történelmfilozófiájának az egyéni és a nembeli lény (Gattungswesen) közötti dialektikája helyett, mely az emberi képességek teljességének kibontakozását csak az egész emberi nem teljes történelmi fejlődése során engedi megvalósulni, inkább Herder történelmfilozófiai főművének Kanttal is vitázó személyiségtszeteletét és a német neohumanizmus, valamint Goethéék személyiségkultuszát teszi magáévá.”

A mű etikai tartalma (az előző idézetek hordozzák ezt) máig érvényes tanítás.

Kazinczy 1809 májusára keltezte a *Gróf Dessewffy Józsefhez* intézett, jambusokban megírt episztolát. Furcsa keveréke ez a törtetőket, a világi hívságokért minden megálátatást vállalókat ostorozó gúnyos, satirikus és a tanító költeménynek. Végső lényege az emberi ész dicsérete lett, légyen az sztoikus (Epiktetosz) vagy felvilágosult (Rousseau) elme.

S az észnek hajtok térdet s tisztelő főt.

Nem hiányzik az episztolából a keserűség sem:

Kell ész, de cifra is kell. Ész a több?

Oh nem! Az sokszor árt. De higyj nekem,

Pérez, cifra, fény sok nem lehet soha.

30. Z. Szabó L., 1984. 221.

31. Czeizel J., 1910. 26–29.

32. Biró F., 1979. 321.

33. Csetri L., 1974. 229–279.

A költemény Kazinczy egész életének egyik fontos alapjával záródik.

*Adjunk tanítást: – Fényt! ha jól lehet, jól;
Ha nem lehet jól, úgy amint lehet.
Elég idő lesz mindig bölcsességre.*³⁴

A felvilágosodás költőjének hitvallása ez, de a sztoikus bölcsé is. Vagy legalábbis azé az emberé, aki már megégette az ujját, de tanítói-irodalomszervezői programjáról semmiképp sem akar lemondani.

„Én Octob. 15-d. ismét leánynak lettem atyjává . . . Meg sem álmodván, hogy három leányt szüljön feleségem, (mert ez 3-dik) episztolámat hozzá (t. i. gróf Ráday Pál leendő keresztapához) úgy készítettem el még Septemberben, mint a kinek bizonyosan fia lesz” – írta Kazinczy Berzsényinek 1809. október 21-én.³⁵ A vers a boldog várakozásban élő apa könnyed hangvétellű (de nehezen megírt³⁶), úgymond franciás ízlésű megnyilatkozása. A gyermekváró episztola *Gróf Ráday Pálhoz* címmel került gyűjteménybe. Rimes játék, s ezért – ha nem társtalan is – különleges hely illeti meg az episztolák sorában. Tartalmilag a Wesselényi-episztolával rokonítható. Tanító költemény, csak éppen még nem szólhat közvetlenül a meg sem született gyermekekhez. Ezért aztán a keresztapa kapja a leckét:

*Te oktasd arra a bölcsességre,
Mely élni tud; a jót a szépet szereti,
Azt ami nem az, megveti,*

A franciás (?) könnyedség mögött horatiusi hangulat rejtezik, s talán belécsillan az „emberiség legszebb éjszakájának”.³⁷ Plátón Lakomájának emlékképe is. Az episztolában meghatározott nevelési mód – mint Wesselényi Miklós esetében is – a kiváló példák követése, a nevelés célja pedig

Nem nyugodalmat csak, de fényt is szerezni,

Máskülönben a homo aestheticus jellemző önvallomása a vers, s mint ilyen a Kazinczy-féle embereszmény kerek megfogalmazásának is tekinthető.

Szinte egyidős (1809. októberi) a Rádayhoz írt episztolával a *Berzsényihez* küldött költői levél, a leghíresebb Kazinczy alkotások egyike. *Pintér Jenő* szerint³⁸ „Horatiusnak a Pisokhoz intézett tanító költeménye erős nyomot hagyott Kazinczy episztoláján, bár az utóbbi hasonlíthatatlanul kevesebb poétikai kérdést érint, mint Horatius világhírű *Ars Poeticája*. A magyar költőt főleg a költői ízlésnek, a nyelv újításának és a verselés mértékének ügyei érdekelték”.

*Czeizel János*³⁹ rendkívül részletesen boncolgatta ezt az episztolát, s szerinte Kazinczy „Ötven év tanulságait foglalja most versbe, melyek intő szózatul szolgálhatnak az utódoknak, hogy egyedül a művelt népekkel való eszmeközösség s nem a merev elszí-

34. A Váczy kiadás szerinti szöveg. Az Abafi kiadásban az idézet első sora hiányzik.

35. Kazinczy Ferenc levelezése Berzsényi Dániellel. 25–26.

36. Kazinczy Ferenc levelezése Berzsényi Dániellel. 25–26.

37. Szerb A., 1958. 51.

38. *Pintér J.*, 1913. 49–50.

39. *Czeizel J.*, 1913. 35.

geteltség biztosítja szellemi életünk fejlődését”. Érdekes, hogy az e felfogás szerinti rendkívüli jelentőségű episztolát Váczy J.⁴⁰ és Négyesy L.⁴¹ gyakorlatilag negligálta. Ez utóbbi egyszerűen „didaktikus, epés hangú levél”-nek minősítette. A *Berzsenyihez* episztola értékelése az utókorban élőknek nem könnyű, mert mi már tudjuk, hogy a benne foglaltakat éppen a címzett támadta leginkább. Igaz, húsz évvel később és akkor már alighanem teljes joggal.⁴² A mából nézve, s legfontosabb, inkább esztétikai mint verstani alapelvét tekintve az episztola korántsem olyan elavult. Amikor pedig íródott, egészen forradalmi lehetett azzal az elvével, hogy a szépség érdekében megengedte a hibát:

Ne kérd: törvénnyel egyez-e, nem-e?

Egyez, ha szép; mert törvényt ez teszen.

A kellem istennéit engeszteljed:

Nyert, a kinek kedvelik áldozatját.

Verselési módokról, versformákról írt Kazinczy, talán kissé körülhatárolatlan esztétikai alapról kiindulva, de mindenképpen a költészet védelmében. Ami maradandó az episztolában, az nem verstan, hanem költészettan. Z. Szabó László⁴³ találó összefoglalása szerint „A francia felvilágosodás eszméiből táplálkozó tételek tartják az episztola hatalmas épületét: a babonával és az emberi butasággal szembeforduló *világosság*, a kiválasztottak, a tömegtől elkülönülő ész gyermekei, a felvilágosodás hajnalának ragyogását elősegítő kevesek, akik ez óhajtott boldog időket tán meg sem érhetik”. Egyébként Z. Szabó László igen határozottan kiolvasta a műből Kazinczy esztétikai alapelvét, miszerint⁴⁴ „Az episztola keretét meghatározó esztétikai elv a *törvénnyé emelt szép-jó*.” Ámde a szép és a jó nem szükségképpen ugyanazon rangban jelenik meg a műben. A történelmi szemléletű episztola azt sugallja, hogy Kazinczy szerint az újra törekvés (korábban ez a felvilágosodás) a tulajdonképpeni jóra törekvés, s ez az ami erkölcsi alapot ad a szépnek, nevezetesen a költői világ sajátágaiból fakadó szépnek törvénnyé emeléséhez.

Kazinczy soron következő költői levele a *Kishez* (Kis Jánoshoz) című. Ez 1810. január 19-én készült, de eredetileg már 1800-ban, fogságában papírra vetette. Ezt a kufsteini episztolát azonban 1809-ben elégette.⁴⁵ Az emlékezetből ismét megírt vers (töredék) Kazinczy erkölcsi alapelveiről árulkodik. Világos kifejtése annak, hogy az ember saját erkölcsi tisztasága révén válhat naggyá, illetve csak az így elért nagyság az igazi. Kazinczy szerint tulajdonképpen ez a nemesség. S még valami nagyon fontos: a jó ész. Az embernek, hogy valóban ember lehessen, erre van szüksége, s nem szerencsére és gazdagságra. Íme, a felvilágosodás tiszta képlete Kazinczynál: *erkölcsi tisztaság és jó ész*.

Figyelemre méltó Kazinczy vallomása erről a szellemi-erkölcsi nemességről, hiszen egész életében a vér szerinti nemességhez (is) tartozónak tudta magát, s különös előszere-ttel forgolódott arisztokrata körökben. Episztoláiban is olykor szinte hízeleg gróf és báró barátainak. Mentségére szolgáljon, hogy kulturális társakat keresett, s ezeket az

40. Váczy J., 1909.

41. Négyesy L., 1931. 127.

42. Czeizel J., 1913. 40–41.

43. Z. Szabó L., 1984. 218.

44. Z. Szabó L., 1984. 216.

45. Abafi kiadás, 239.

arisztokrácia köreiben találta meg. De nemcsak ott. S Kazinczy erkölcsi fölényét bizonyítja, hogy plebejus barátaival, minthogy szellemi társai voltak, pontosan úgy viselkedett, mint az arisztokratákkal. Mégis teljesen igaz az, amit *Bán Imre*⁴⁶ írt róla: „Magatartása mindvégig arisztokratikus maradt. Nyoma sincs benne polgári vagy plebejus öntudatnak, s munkássága csak magyar társadalmi viszonyaink különös alakulása folytán hatott a polgárosodás irányában a nemesi vagy félnépi parlagiasság ellen vívott harcával.”

Ám abban is lehet valami igazság, hogy a felvilágosodott humanizmus erkölcsből és észből kovácsolt nemesség-eszményét nem véletlenül írta meg éppen a jobbagycsaládból íróvá vált (nőtt) Kis Jánosnak. „Eleven érzéke lévén az emberek hiúsága iránt, mindig azon a hangon szól hozzájuk, a mely leginkább a szívükhöz talál, hogy céljainak megnyerhesse őket” – írta róla *Váczy János*.⁴⁷

Negatív jellemvonás ez? Korántsem. Az irodalom-„diktátorának” – ahogy *Szerb Antal* és *Féja Géza* is nevezte⁴⁸ – okosan kellett eszméivel politizálnia. Táborra volt szüksége, s meg is teremtette.

Cserei Farkasnak 1810 júliusában írt költői levelet Kazinczy. Az ihlető ok az volt, hogy Cserei Kazinczy kéziratgyűjteményét Mária Terézia, Bajtay Antal, Major Gergely s Barcsay Ábrahám kézírataival gazdagította.⁴⁹ Az episztola egyrészt dicsérete a felsoroltaknak, különösképpen Mária Teréziának (és II. Józsefnek), másrészt azon erkölcsi (s ezzel összefüggésben politikai) erények felsorolása, melyeknek a nevezettek birtokában voltak, s ezért meg is szolgálták a dicséretet. A dicsőséggel, hírnévvél övezett emberekre vonatkozó alaptörvény Kazinczy szerint:

*Fényt birni, s a fényt érdemelni, dísz;
Nem birni, s érdemelni, nem kevésb dísz;
De birni, s meg nem érdemelni, szenny!*

A múlttal kapcsolatban nosztalgia csendül ki a versből, s ennek hangoztatása Ferenc császár idejében nem nélkülözte a politikai bátorságot, és bizonyította hűségét a felvilágosodás eszméihez, mint azt *Z. Szabó László* is hangsúlyozta.⁵⁰

A múlt felé forduló hangulat, úgy látszik, szeptemberig elkísérte Kazinczyt. Ekkor írta *A bugaci csárdához* című episztolát, mégpedig Orczy Lőrinc után.⁵¹ Egyszerű, a valóságot leíró nyelvezete révén ez az egyik legolvashatóbb episztolája. Realisztikus leírásai ma is megkapóak. Lényegét tekintve meglehetősen nosztalgikus mű: a modern városi építkezésekkel és étellel állítja szembe a szívéhez közelebb álló, s valamiféle emberi melegséget kínáló rozszant bugaci csárdát. Mintha a későbbi korokban oly népszerű „pallota és a kunyhó” motívum még valóban őszinte feldolgozása lenne ez a vers. Máskülönben pedig programlevél a városi, nyilván a régi erkölcsi értékeket nélkülöző városi kultúra ellen. Bizonyos, hogy a rokokó pásztori költészet utóregzése is ez az episztola, s bizonyos, hogy Rousseau „természetes ember”-ideálja is segítette megszületését.

46. *Bán I.*, 1976. 240.

47. *Váczy J.*, 1899. 691.

48/a *Szerb A.*, 1972. 236.

48/b *Féja G.*, 1943. 43.

49. *Czeizel J.*, 1913. 31.

50. *Z. Szabó L.*, 1984. 221.

51. *Orczy L.*, 1855. 344–345.

Sokáig, 1809-től 1811-ig érlelődött Kazinczyban a horatiusi ötletből felépített magyar szatíra, a *Vitkovics*hoz címzett episztola, mely casus belli, egy szarajevói merénylet lett a nyelvújítási harcban. Kazinczy vélhetőleg nem annak szánta.⁵² Közvetlenül nem is a tárgya, a parlagi verselő, a maradi verselés kigúnyolása miatt kavart oly nagy vihart, hanem azért, mert Magyarországon már akkor is igaz volt, hogy csak személyi ügyek vannak, tárgyiak nincsenek. Röviden: Szatmár megye kicsúfolva érezvén magát – megsértődött. Elkészültek az ellen-röpiratok, kiteljesedett a harc Kazinczy és ellenfelei között. Az episztola jó kiindulási alap volt ehhez, hiszen nagyjából valóban összefoglalta Kazinczy poetikai elveit a „Köztünk lett! köztünk nőtt! köztünk maradt meg!” elvéhez ragaszkodókkal szemben. Ám ezek az elvek csak a felsorolt költők, írók ismeretében válnak többé-kevésbé valósággá, tételeket nem írt az episztolába szerzője. S noha a *Vitkovics*hoz kétségtelenül költői levél, (bár *Z. Szabó László* ezt, az utolsó 31 sora kivételével nem ismeri el⁵³), mai szemmel nézve inkább látszik krockinak, hírlapi sztorizás eredményének, mint bölcselkedő, tanító episztolának. Nem maga a vers nagy, miként *Czeizel János*⁵⁴ állította, hanem – mint egy éllel megírt újságbeli színesnek – a hatása volt frenetikus.

Tométi Ferencnek, a római Árkádia akadémia tagjához írta Kazinczy az *Egy Arcashoz* című episztolát. Meghívó levél ez, melyben a költő bemutatja otthonát, boldog családját.

.. *jöjön s lássa ezt: Itt Arcadia.*

Ha nem tudnánk, hogy Kazinczynak mennyi gondja-baja volt széphalmi életében, el is hinnénk az állítást, oly meggyőző és igazán szép vers. Mégsem hamisítás ez a rokokó idill. A szépség megszállottja meg is láthatta mindenben a szépet, s élhette teljes őszinteséggel az életét ebben a felfedezett, megismert és általa is kiteljesített szépségben. Ehhez persze sztoicizmus is kell, s benne is van ez is a versben:

*S ha mindezeknél még inkább az a kedv,
Mely a gonosz sors üldözésinek
Nem gyáva homlokot vet ellenébe,
Nem retteg semmit, és semmit nem óhajt.
Békében él magával, a világgal:*

Szinte hihetetlen, hogy ugyanez a Kazinczy írta a Vitkovics Mihályhoz címzett episztolát. Hiába, ezer arca van!

*Helme*czy Mihályhoz írt episztolát 1811. június 18-án Kazinczy, válaszként annak ódájára, de a költői levél legkevésbé szól a címzetthez. Fiáról, végre megszületett Emiljéről elmélkedett versben

..... csillogást,
*Hírt és nevet nem kértem én neki,
Nem azt a jobbat is, melyet dal ad.
A hír, a név csak gőz, és ha kinek*

52. Abafi kiadás, 250–251.

53. *Z. Szabó L.*, 1984. 257–258.

54. *Czeizel J.*, 1913. 42–49.

*A tömjén vesztegetve gyűjtatik,
Szégyen s pirúlat festik arcukatját.*

Az idézett néhány sor összegzése annak, amit a hírnévről írt eddig Kazinczy egyrészt a *Gróf Ráday Pálhoz*, másrészt a *Cserei Farkasnak* címzett episztolákban. Az összegzésben, a hírnév a fény kérése dolgában, van némi lemondás. Erkölcsei meggyőződésén azonban nem változtatott Kazinczy. S belírta az episztolába egész életének, munkásságának talán legfontosabb alapelvét is:

..... tanítsák
Irtózni a rútat, s a mi szép, szeretni:

Erkölc és szépség kapcsolódik itt egybe, szinte magyarázatul a Tomézi-episztolához. *Bán Imre* is hangsúlyozta, hogy „Eszztétikai jellegű erkölcsi igényessége (a magatartás megítélésében mindig a szépet keresi) minden nemtelen, alacsony gondolatot távol tartott tőle . . .”⁵⁵

Felkérésre íródott a nagy debreceni tűzvész után a *Nagy Gáborhoz*, a tűzvész károksultjához intézett episztola. Vigasztaló versnek szánta Kazinczy, de meglehetősen kapkodóra, szerkesztetlenre sikerült. Szép benne vallomása a könyvek, az emberi szellem termékeinek szeretetéről.

Az esztendő végére, 1811. december 6-ra készült el az 1801-ben már megírt *Gróf Török Lajoshoz* című episztola. Ebben Kazinczy „a valóság legbelsőbb természetének és a művészet titkának megközelíthetlenségét példázza, a *Saisi ifjú* schilleri motívumának felhasználásával; szépen festi benne saját ifjúkori vívódásait, valamint megcsillapodását is” – írta az episztoláról *Négyesy László*.⁵⁶ A schilleri történet lényege (profán fogalmazásban) annyi, hogy az isten tiltja megtudni a valót, megtudni mindent. Mit tehetünk hát? – kérdezi Kazinczy kimondatlanul is. A válasz ennyi:

..... *Láss! A mit keressz,
Nyúlj be kebledbe, s feltaláltad*

Kantiánus filozófia ez. Létezik a rajtunk kívüli valami, a magánvaló, csak éppen megismerhetetlen, le van takarva, mint a saisi ifjú esetében. S kanti a végkövetkeztetés is, mely szerint a tudat építi fel önmagának a megismerhetőt, illetve a megismerés módját, a tudományt. *Csetri Lajos*⁵⁷ szerint Kazinczy Kanttól „elsősorban a szubjektum hangsúlyozását fogadja el, az esztétikában is a szubjektív ízlés és szubjektív génusz elválaszthatatlan összetartozása fogja meg . . .” S ez valóban jellemző volt Kazinczyra. Amikor például a *Berzsenyihez* episztola olvasója a Kazinczytól megadottnál pontosabb meghatározást keres a versbeli „szózatosság” fogalmára, akkor hiányt talál. S ez a hiány csak valamiféle szubjektív esztétikai ítélettel tölthető ki. Persze nem akárkiével, hanem például Kazinczyével. Rokona lesz ennek az episztolának a *Sipos Pálhoz* 1812-ben írt költői levél, mely egyúttal az *Egy Arcashoz* episztola idillikus, szépségben fürdő világvégét is magyarázza. Ezt azért fontos itt megemlíteni, mert éppen Sipos Pál professzor volt az, aki megismertette Kazinczyval Kant filozófiáját. *Horkay László*⁵⁸ szerint Kazinczy valóban

55. *Bán I.*, 1976. 240.

56. *Négyesy L.*, 1931. 124.

57. *Csetri L.*, 1974. 272.

58. *Horkay L.*, 1974. 201–228.

„maga is olvasta és elismerte Kantot. Már 1806. okt. 24-én kelt levelében azt írja Kis Jánosnak, hogy ő is úgy van Kanttal, miként Szókratész vallja Hérakleitoszról: »A mit benne értettem, jó és igen szép: s innen azt húzom ki, hogy az is igen jó és igen szép leend amit benne nem értettem«”.

*Czeizel János*⁵⁹ bár nem említi Kantot, hasonló következtetésre jutott. Kazinczy – írta – „a *Gróf Török Lajos*hoz írt epistolában már bevallja, hogy a tapasztalaton kívül eső dolgokat emberi ésszel fel nem foghatjuk, hogy az igazság nem abszolút, hanem csak egyéni igazság, nem tudás, hanem csak hit és sejtés . . . Sohasem tagadta a legfelsőbb lény létezését, de irtózott a gondolattól, hogy a *supra me* dolgokat a tapasztalat körébe vonja, megelégedett azzal, hogy szívébe, belsejébe tekintett, hol mindenkor meglegelte a legfontosabb kérdésre a feleletet.” Van ebben valami túlzás is azért: Kazinczynál nincs abszolutizálva az egyéni igazság.

A filozófia világából a hétköznapi harcok (és ünnepi örömök) világába visz az 1812. február 13-án *Gróf Desseffy József*hez intézett episztola. *Dümmerth Dezső*⁶⁰ részletesen leírta az előzményeket: „1811 decemberében Pozsonyban, az országgyűlés nyilvánossága előtt elhangzott Kazinczy Ferenc neve. Az egykori bilincsből tartott politikai fogolyé, aki a kiszabadulása óta eltelt évtized alatt lassan, szinte észrevétlenül, a jakobinus mozgalom vérbefojtása után újból ébredező magyar irodalmi élet vezető tekintélye lett. Nevét Szabolcs vármegye követe ejtette ki, gróf Desseffy József, s ezzel a pénzügyi bajokkal viaskodó, közjogi sérelmekkel küzdő, heves országgyűlési viták légkörében egy rövid időre a szellem, a művelődés magasabbrendű varázsát idézte fel. Kazinczy boldogan, szinte gyerekes örömmel fogadta a hírt . . .” Ezt az örömet foglalta episztolába.

Hasonlóképpen politikai eseményhez, de megyei tisztválasztáshoz kapcsolódott az 1812. februárban írt *Tisztválasztás után* című rövid episztola. Szatirikus „vigasztalás” akart lenni mindazok számára, akik hoppon maradtak.

A filozófiához visz vissza az ugyancsak 1812-ben kelt *Prof. Sipos Pál*hoz című költői levél. Alighanem igaza volt *Czeizel János*nak, amikor azt írta, hogy ez „Kazinczy egyik legnehezebben érthető verse”.⁶¹ Amiként *Czeizel J.* is kimutatta a vers Fichte filozófiai rendszere ellen íródott. *Bán Imre*⁶² szerint Kazinczy „a fichtei idealizmustól és a mögötte álló reakciós magatartástól mélységesen idegenkedik . . .” *Z. Szabó László* szerint⁶³ pedig „Azért volt idegen néki a fichtei rendszer, mert a német idealista gondolkodó a gyakorlatot egyedül az erkölcsi tudat tevékenységére korlátozta eszmerendszerében; ez pedig ellenkezett Kazinczy esztétikumot hirdető felfogásával.”

A küzdelem Fichtével érdekes szerkezetű vers megírására adott alkalmat. Kazinczy saját filozófiájának (és kétségeinek) megírását látomással szakítja félbe – ez volna Fichte és szabadságfilozófiája –, hogy végül kantianus filozófiáját is leegyszerűsítve menekülést találjon (a mégiscsak kanti) szépségelméletében.

59. *Czeizel J.*, 1913. 23.

60. *Dümmerth D.*, 1967. 167.

61. *Czeizel J.*, 1913. 24.

62. *Bán I.*, 1976. 230.

63. *Z. Szabó L.*, 1984. 223–224.

..... *A ki napjait*
A szépnek szentelé, s még a valót is
Azért kedvelli, mert alakja szép,
Mert a való s a szép egy tő virágai,
Testetlen lelken úgy nem lél kecsét,
Mint a lelketlen testen nem talál.

„S ez az utolsó mondat – írta *Fried István*⁶⁴ – különösen árulkodó. Mert Kazinczy hétköznapi „való”-ja nem volt szép. Kicsinyes küzdelmekkel, korai gyermekhalállal, anyagi gondokkal teli. Ebben a valóban élt. Csakhogy a *való* a versészetben nem ebben a jelentésben szerepel. A költészet is való, a művészet mint második természet – goethei értelemben. Mint ahogy a *szépben* az erkölcsi jó Shaftesburytól Goetheig hangoztatott felfogása is benne rejlik. Ily módon Kazinczynál fokozott mértékben telíti az életet az irodalom, a művészet; a jelen nyomorúságát erőteljesen tagadva, nemegyszer (tudatos?) naivsággal ideálokat lát bele a mindennapokba.” Ez érződött már az *Egy Arcashoz* című episztolában is.

Nem tudni, kihez írta Kazinczy 1813. március 4-én a *Mint tölti ki Amor* című episztoláját a meleg emberi kapcsolatokról. A töredék néhány szép gondolata figyelemre méltó Például:

Kell ott a duzmadt ész sugallatát,
És még inkább a vak s hideg szokását,
Ahol meleg szív szívhez szól, követni?”

Emlékkönyv-vers is lehetne. Ugyancsak töredék a *Báró Naláczy Istvánhoz* intézett episztola is, mely 1815-ben készült. Nem több egyszerű értesítésnél, várható látogatásról.

A viharos téli este igazán hangulatos leírásával kezdte Kazinczy a színészpártoló *Vida Lászlóhoz* címzett episztolát 1815. december 11-én. S hangulatos a versben a Vidánál Törtelen töltött szép napok felidézése is. Az episztola csaknem kizárólag e hangulatokból építkezve szól a barátságról. Figyelemre méltó benne Vida képgyűjteményének felemlítése. Kazinczy egész élete arról tanúskodott, hogy rendkívüli mértékben vonzódott a képzőművészetekhez. Nem véletlen, hogy például két versének is Canova alkotásai voltak az ihletői. Teljesen igaza volt *Bán Imrének*⁶⁵ amikor azt írta, hogy „Kazinczy korántsem hódol minden fajta klasszicizmusnak, hanem csak annak a képzőművészeti szemléleten alapuló korszerű ízlésáramlatnak, amelyet Winckelmann, Mengs, David és Barthélemy nevével jelezhetünk”. Nagyon érdekes az episztola befejezésének meg nem jelent változata.⁶⁶ Ebben a nyelvújításról van szó:

..... *beszédemet nem értik;*
S hogy métely ez, a népre próvokálnak,
Én a szokásra, mely a nyelvben úr.

Mínthogy az előbb klasszicizmusáról esett szó, s mert Kazinczy harcainak java a nyelv-
szokás megítélése körül forgott, érdekes lehet *Fenyő Istvánt* idéznünk: „Az imitáció kö-

64. *Fried I.*, 1982. 265.

65. *Bán I.*, 1976. 239.

66. Abafi kiadás, 265.

vetelménye ugyanis csupán általános elvi intenció volt Kazinczynál, amelyen belül nagyon is igényelte az író teremtő individualitását. Korszakos vállalkozása, a nyelvújítás is voltaképp gyökerében antiklasszikus jellegű volt: a szokás, a megállapodott rend, a régen bevett nyelvi-stiláris eszközök ellen irányult.”⁶⁷

Horatiusi mintára íródott, de szentimentális hangulatoktól sem mentes az 1816-ban *Buczy Emil*hez intézett episztola. Lényege azonban nem több a kedves barátok szép, mívesen megformált köszöntésénél.

Az *Erdélyi levelek* kísérőjéül készült 1816-ban a *Gróf Dessewffy József*néhez intézett episztola, melyből a megmaradt töredék egyetlen üdvözlő körmondat. Ebből az évből való egy másik töredék a *Gróf Gyulay Karolinához* címzett episztolából. A vers, úgy tűnik, a női nem dicsérete akart lenni, ám indítása felettébb bonyolult, s második (megszakadt) része sem kellemes olvasmány a túlzásba vitt lelkendezés miatt. Mintha Kazinczyt megzavarta volna, hogy egykori szerelmének lányához készül költői levelet írni.

Kazinczy 1818-ban emlékfát kapott a keszthelyi Helikon-ligetben.⁶⁸ Ezt a nemes gesztust köszönte meg 1819. január 3-án a *Gróf Festetics György*hoz intézett episztolával. *Váczy János*⁶⁹ szerint Kazinczy „valamennyi episztolája közül kiválik a Gróf Festetics Györgyhoz című, mely tartalmával és alakjával egyaránt közeledik a nemzeti költészet szelleméhez. Kortársai nem győzték magasztalni e művet, a mely Festeticsnek a nemzeti élet erkölcsi és anyagi előmozdítására tett hatását költői nagyítással ugyan, de igazi művészi felfogással emeli ki úgy, hogy Kazinczy költői irányának ellenfeleit is megnyerte. Íme költészetének a nemzeti költészettel érintkező szembetünőbb pontja.” A túlzások azonban érthetőek. *Gyulai Pál*⁷⁰ szerint Kazinczy „egy új Magyarországról, egy új magyar nemzetről álmodozott, melynek jövőjét nem a történeti jogok biztosítják, hanem a szellem ereje.” Hogyne köszöntötte volna a valóságtól elrugaskodó lelkesedéssel a szellemi élet felé forduló, s meglehetősen demokratikus szellemű gazdasági tanintézetet alapító főurat! Az episztola jelentősége mindazonáltal nem tartalmában lelhető fel, hanem formájában, verselési megoldásában. Hogy miért, azt egészen pontosan feltárta *Négyesy László*⁷¹. Íme az elemzés: „Végre egy episztoláját mégis magyar tizenkettesekben írta. *Gr. Festetics György*hoz, mikor az 1818-i helikoni ünnepen a gróf Kazinczy tiszteletére is fát ültetett. A költemény a helikon íróvendégek körében örvendő meglepetést keltett, közeledést láttak benne a dunántúliakhoz, akik éppen a lefolyt években nagy harcban álltak vele. Most azt mondták: »De bizony Kazinczy megint a régi«. Ő mosolygott ennek hallatára, hogy lépre csalta elleneseit. A magyar forma ellenére a vers nyugati ízlésben van írva, a francia éjűtre-ek formájára, aminőket Boileau írt XIV. Lajoshoz, Voltaire másokhoz az ő alexandrinokban. Hasonló versalak, hasonló fordulatokkal, hasonló tartalommal, a *Grand roi!* megszólítás és az *achevez* fordulat követésével. Az egyszerűen látszó formára, nehogy lapos legyen, annyi gondot vesztegetett, hogy azon idő alatt ötször annyi hexametert is megírt volna”.

67. *Fenyő I.*, 1976. 24.

68. Abafi kiadás 268–269.

69. *Váczy J.*, 1909. 136.

70. *Gyulai P.*, 1914. 3–29.

71. *Négyesy L.*, 1931. 127–128.

Az episztola befejező sorai Kazinczy erkölcsi felfogását közvetítik:

*Menj, nagy férfi, s példád tanítson bennünket
Magunknál még inkább szeretni ügyünket.*

Az ügyszeretet hangoztatása mellett itt a nagy példa iránti rajongásra, a tekintélytiszteltetire érdemes figyelni. „... a tekintélytiszteltet neki egyik leggyökeresebb érzelmi szükséglete volt” ... írta róla *Horváth János*.⁷²

Ugyancsak páros rímű tizenkettesekben, alexandrinokban írta Kazinczy a *Gróf Kornis Mihályhoz* címzett költői levelet 1821. január 23-án. Művével valódi tanító költeményt küldött Kazinczy az ifjú grófnak. Alighanem maradéktalanul összefoglalta benne korábbi episztoláiban kifejtett etikai nézeteit.

*Túrd a mit túrni kell, s leljen fájdalomában
Lelked vigasztalást s erőt önmagában.*

.....
.....
Igazán emberré csak azáltal leve,

.....
Amit a kettőtől ajándékol veve:

.....
*Észet, mely oltogassa a szív vad égését;
Érzést, mely fenyítse az ész tévedését.*

.....
.....
*Kérd a szivtől, mit súg egy homályos szent hit,
S derítsd fel elmédnek komolyképzelményit.*

E magatartási normák teljességgel tükrözik Kazinczy filozófiai rendszerét is. Tetten érhető ebben az episztolában az a Kazinczy, aki nem azért olvas filozófiai műveket, nem azért elmélkedik *supra me* lévő dolgokról, hogy filozófusnak hassék, hanem azért, hogy a világ szemléléséből azonnal gyakorlati következtetéseket vonjon le. Mégpedig az emberi magatartással és az azt vezérlő gondolkodással, vagyis az erkölccsel kapcsolatban.

Hasonló jellegű tanító költeménynek indult az 1822–23-ban papírra vetett és *Gróf Dessewffy Aurélhoz* címzett episztola. Valójában két költői levél kezdete maradt meg ezzel a címmel, s ezért ami előttünk áll, kétszeresen is töredék. Az egyik szatirikus, a másik emelkedett hangvételi. Tréfás „bohóság”⁷³ az ifjú házaspár *Bátfai Lászlóhoz* írt költői levél (1826). Finomra csiszolt tizenkét sor, s igazán nem több az ilyenkor lehetséges üdvözletnél. Nem több, de tökéletes. Ajándékot megköszönő-jutalmazó episztolája Kazinczynak az 1827-ben *Thaly Antal és Farkas Károly barátoknak* küldött levél.

S az elszegényedett, pereskedő öreg Kazinczyt továbbra sem hagyta el jó kedélye. Derű csillog a *Wadasi Jankowich Miklóshoz* intézett, 1827. november 23-án kelt episztolában. Utazni készült a költő, s köszönte előre a szállást, s ajándékképpen két anekdotát is beleszólt a levélbe. Figyelemre méltó, hogy az episztola egyetlen emelkedettebb han-

72. *Horváth J.*, 1931. 18–19.

73. Abafi kiadás, 271.

gulatú szakasza Kazinczynak a képzőművészet iránti szeretetéről szól, Ferenczy István egyik szobrával kapcsolatban.

Kazinczy utolsó, 1831-ben készült episztolája *Gróf Széchenyi Istvánhoz* szól. Sajnos a mű befejezetlenül maradt. Sajnos, mert a meglehetősen hosszú töredékben összefoglalta mindazt, ami a lelkében élt egész életművével, a nyelv- és stílusújítással kapcsolatban. Nagyon kellene a vershez a befejezés, a végső következtetés. Ámbár a lényeg, amit az utókor számon tart, az már ennyiben is benne van.

*Én láttam a zavart, s láttam, hogy az
Rendén nagyon; úgy volt az mindenütt,
Míg a nyelv hívei, írók s olvasók,
Egymást korholván, összeszerkezének;
S a versenygőket nem békére vontam,
Hanem hevesbb és még makacsbb vitára.
Ki nyugtot óhajt, harcra kél. Kivivánk
A szép tusát s most béke boldogít.*

A győzelem tudatával élő ember hangja ez, de szó sincs dicsekvésről. E magatartásnak lélektani okai vannak: Kazinczy meg akarja győzni Széchenyit arról, hogy érdemes harcolni, érdemes a nyugat, a haladó világ mintáit átplántálni, mert lehetséges a győzelem. Más lapra tartozik, hogy Kazinczy valójában nem győzött a szó szoros értelmében. Csak éppen nélküle nehezebben alakult volna ki az a világ, mely őt 1831-ben körülvette, s amely már idegen volt tőle, de amelynek minden gyökere az ő munkásságából (is) táplálkozott. Semmiféle disszonancia nincs tehát abban, hogy magával példálózott. Teljes joggal ölelhette keblére Széchenyit mint rokonlelket. Voltaképpen kettejük azonos vonásainak érzékelése adta kezébe a tollat. Ám az episztola lényege mégsem a buzdítás lett, hanem az összefoglalás. Ennek az összefoglalásnak pedig annyi a tartalma: *Érdemes volt . . .*

Persze, ez is buzdítás.

Végezetül meg kell még említeni a *Szentgyörgyi Józsefhez* intézett episztolát, melyről nem tudni, mikor keletkezett. Szentgyörgyi Kazinczy orvosa volt, s az episztola részben orvosi kérdésekről szól.⁷⁴ Pontosabban Mesmerről, aki hipnózissal gyógyított. Kazinczy, szelleme védelmében, visszautasította ezt a durva beavatkozást.

*S mellem baját a Mesmerekre, kik
Agyamban ártva gyógyítanak, felette
Nincs kedvem bízni. Nékem a fejem
Nem fáj mellemnél, hogyha fáj, kevésbbé;
S ha fáj, belé még mellem is beteg.
Ép úgy vagyok, ha ép mind ketteje. –*

Az irodalmat teremtő, szellemére büszke ember tiltakozása az minden beavatkozás ellen.

Az episztolák tipológiája. Íme, ennyi episztolát írt Kazinczy. Az áttekintés után meg kell kísérlni valamiféle csoportosítást, tipológiát készíteni. Ezt határozottan megnehezíti az a körülmény, hogy az episztolák meglehetősen eklektikusak, a szónak abban

74. Abafi kiadás, 277.

az értelmében, hogy a versépítés során alkotójuk természetes módon és logikusan változtatja karakterüket. Magyarázatot erre maga a műfaj adhat. A levélben, s természetesen a költői levélben is, a megszólítástól kell elindulni, s aztán valamiféle fordulattal áttérni a lényegre, a közlésre. Közben nem mellőzhetők az utalások sem, hiszen a levelet kapcsolni kell valamiféle aktualitáshoz. Maga a közlés sem szükségképpen egynemű, hiszen a levél megengedi, hogy mondanivalóját a szerző példákkal támassza alá, hogy emlékek felidézésével tegye érzékletesebbé. Heterogenitást nyerhet a közlés a szerző szándékaitól függően is. Egyetlen téma bizonyos vonatkozásainál elegendőnek tarthatja a közlést önmagában, másoknál kinyilváníthatja meggyőzőési szándékát, ismét másoknál véleménynyilvánításra ösztökélhet.

Kazinczy leveleinek (költői leveleinek) túlnyomó többsége, mint műalkotás, jól szerkesztett, egységes. Ám ebbe a klasszicista egységbe nagyon jól belefér minden változatoság, amit a műfaj az előzőek szerint megenged, sőt megkövetel.

Mégis a közlés szándékát és tartalmát együttesen szemlélve megkülönböztethetők bizonyos típusok Kazinczy költői leveleiben, bár az is igaz, hogy egy-egy episztola rendszerint több helyre is besorolható.

A legtöbb, mintegy tucatnyi episztola, az alkotó szándékát és a mű tartalmát tekintve egyszerűen valakinek a köszöntése. Más szóval ezek alkalmi versek. A köszöntés és az alkalmiság a legjellemzőbb vonásuk. Ilyenek: *Nagy Gáborhoz* (1811), *Gróf Dessewffy Józsefhez* (1812), *Mint tölti ki Ámor* (1813), *Báró Naláczy Istvánhoz* (1815), *Vida Lászlóhoz* (1815), *Buczy Emilhez* (1816), *Gróf Dessewffy Józsefhez* (1816), *Gróf Gyulai Karolinához* (1816), *Gróf Festetics Györgyhöz* (1819), *Bártfay Lászlóhoz* (1826), *Wadasi Jankowich Miklóshoz* (1827), *Thaly Antal és Farkas Károly barátoknak* (1827). A dolog természeténél fogva gyakori témája e műveknek a barátság dicsőítése.

Mintegy nyolc Kazinczy episztoláról mondható el, hogy bennük az erkölcsi alapelvek bemutatása volt a lényeg, s ugyanakkor szerzőjük szándéka a tanítás volt. Ilyenek: *Wesselényihez* (1809), *Gróf Ráday Pálhoz* (1809), *Kishez* (1810), *Cserei Farkashoz* (1810), *Helmecezy Mihályhoz* (1811), *Gróf Kornis Mihályhoz* (1821), *Gróf Dessewffy Aurélhez* (1823). Feltűnő, hogy az ide sorolt episztolák egyik csoportja 1809 és 1811, a másik 1821–23 között készült.

Alig elkülöníthető az előző etikai-tanító episztoláktól az a csoport, melynek tagjait filozofikus episztoláknak lehet nevezni. A nehézséget az okozza, amiről a *Kornis*-episztolánál már szó volt, hogy tudniillik a filozófiai gondolkodás Kazinczy számára elsősorban etikája megalapozása szempontjából létkérdés. Ennélfogva filozófiai episztolái szorosan kapcsolódnak etikai-tanító költeményeihez. A kapcsolódást a művek keletkezésének időpontja is bizonyítja. Tehát filozofikus episztolák: *Gróf Török Lajoshoz* (1811), *Egy Arcashoz* (1811), *Prof. Sipos Pálhoz* (1812), *Gróf Kornis Mihályhoz* (1821).

Különleges egysége a Kazinczy episztoláknak az a csoport, melynek tagjait a szatirikus hangvétel jellemzi. Ilyenek: *Baróti Szabó Dávidhoz* (1786), *Az Exellenc nevezete* (1795) *Gróf Dessewffy Józsefhez* (1809), *Vitkovics* (1809–1811), *Tisztválasztás után* (1812). Minthogy a közlés tartalma és szándéka szerinti csoportosításban szatirikusnak nevezett kategóriának nincs helye, ezeket az episztolákat is célszerű más csoportokba beosztani. Nos, ezek szerint a *Gróf Dessewffy Józsefhez* (1809) kifejezetten filozofikus költemény, a többi pedig az alkalmi versekhez sorolható azzal a megszorítással, hogy a

*Vitkovics*hoz (1809–1811) című eléggé elkülönült helyet követel magának átmenetet képezvén a tanító költeményekhez, s határozottan van programnyilatkozat jellege is.

Ez utóbb említett sajátja miatt rokonságban van ez az episztola a tartalom és szerzői szándék szerint is *összegző* versekkel melyek ismét külön csoportot alkotnak. Kettő tartozik ide az episztolák közül: *Berzsenyi*hez (1809), *Gróf Széchenyi István*hoz (1831). Erős rokonságban van e csoporttal a *Gróf Kornis Mihály*hoz (1821) intézett költői levél.

Ellenállnak a tipologizálásnak a következő episztolák: *Kazinczy László*hoz (1787), *Döme Károly*hoz (1790), *Bugaci Csárdához* (1810), *Szentgyörgyi József*hez (?), mert töredékesek, mert a Bugaci-episztola átírás, utánérés stb.

Kimaradt a *Horváth Ádám*hoz (1789) intézett költői levél a csoportokból, mert kirívó egyedi vonásai miatt különös csoportot követel magának, ámbár bizonyos részletei miatt lehetne filozofikus költemény is.

Ez a némelykor erőszakolt, mechanikus elkülönítés, éppen nehéz kivitelezhetősége miatt, nagyon fontos dologra hívja föl a figyelmet. Ez pedig a Kazinczy episztolák egysége.

Arról van szó, hogy valamennyi episztolának van valamiféle erkölcsi magva. Az a szembetűnő, hogy a közlés tartalma és a szerző szándéka szerint elkülönített típusok (a szatirikus megoldású alcsoporttal együtt) mind alárendelődnek egy magasabb életmű egységnek, az etikus ember meg nem alkuvó megnyilatkozásának.

A tartalmat és a szándékot összefogja a cél: az erkölcs normáinak meghatározása és bemutatása. Általánosságban a filozofikus költeményekben, konkrétan az etikus-tanító episztolákban, részben az irodalomra és a nyelvi-irodalmi harcokra vetítve az összegző költői levelekben és egészen elaprózva, leginkább a barátság köntösébe burkolva, az azonos nézetűek összetartozását hangsúlyozva, tehát egy emberre vonatkoztatva az alkalmi-köszöntő levelekben.

Összegzés. Az ellenvetéseket megelőzendő érdemes talán megemlíteni azt, hogy Kazinczy esetében a verstani, poetikai, irodalmi, nyelvújítási kérdések feldolgozásának sem csak tudományos, politikai, esztétikai alapja volt. Az episztolák legalábbis azt sugallják, hogy ő erkölcsi kötelességének érezte a haladás szolgálatát. S szépségimádatának sem csak esztétikai alapjai voltak, hiszen kézenfekvő, hogy a magasabb erkölcsi régiókba emelkedett ember önmaga a szépség, vagy legalábbis birtokosa a szépségnek. Filozófiai tépelődése, a kanti magánvaló megismerhetetlenségéről és a szívünkbe nézés szükségességéről mi más, mint az etikus ember önvizsgálata? Az erkölcs társadalmi, osztálygyökerű. Az ember problémája az azonosulás. Kazinczy a saját változó világában, melyet éppen ő is változtatott, kétszeresen megküzdött ezzel az azonosulással. Őrizgette magában a régi, patriarchális tekintélytisztelést. Belegyökerezett ebbe a szellemi nagyság előtt meghajolni tudás készségét. Felépítette erre a szellem megragadásának erkölcsi szükségletét. S végül megkoronázta ezt a törzset a cselekvésre elkötelezett ember szerteágazó világával. A cselekvő Kazinczy a nyelvre (és az irodalomra) vetette rá magát. Talán *Herder, J. G.*⁷⁵ első

75. *Herder, J. G.* 1983. 281. Ugyanezen kötet 430. oldalán (Levelek a humanitás előmozdítására – 120. levél) olyan herderi gondolat olvasható, mely segít igazolni azt, hogy Kazinczy igenis megközelíthette az irodalmat etikai oldalról. Íme: „Hogy végül az *illendőség* a költészet lényeges

természeti törvénye járt az eszében: „Az ember szabadon gondolkodó, cselekvő lény, akinek erői progresszíven működnek: ezért a nyelvre van teremtve!”

IRODALOM

- Bán I.*, 1976. Esmék és stílusok. Irodalmi tanulmányok. Budapest
Biró F., 1979. A felvilágosodáskori magyar irodalom értelmezéséhez. ItK. 83.
Csetri L., 1974. A magyar nyelvújítás kora irodalomszemléletének nyelvfilozófiai alapjairól. *Szauder J.–Tarnai A.* (szerk.) Irodalom és felvilágosodás. 229–279. Budapest
Czeizel J., é. n. Kazinczy Ferenc élete és működése. 1. köt. Budapest
Czeizel J., 1913. Kazinczy Ferenc epistolái. – ItK. 20. 16–49.
Dóczy J., (szerk.) 1934. A magyar gazdasági irodalom első századainak könyvészete (1501–1805). Budapest
Dümmerth D., 1967. Kazinczy köre és az 1811/1812. évi országgyűlés. ItK. 71.
Fenyő I., 1976. Az irodalom reszpublikájáért. Irodalomkritikai gondolkodásunk fejlődése 1817–1830. Budapest
Féja G., 1943. A felvilágosodástól a sötétedésig. A magyar irodalom története 1772-től 1867-ig. Budapest
Fried I., 1979. A Vitkovics-jelenség. Problémák és utak a magyar klasszicizmusban. ItK. 60.
Fried I., 1982. Kazinczy Ferenc neoklasszicista fordulata. ItK. 96.
Gyulai P., 1914. Kazinczy Ferenc. Emlékbeszéd. I. 3–29. Budapest
Herder, J. G. 1983. Értekezések és levelek. Budapest
Horkay L., 1974. Kant első magyar követői. *Szauder J.–Tarnai A.* (szerk.), Irodalom és felvilágosodás. Budapest
Horváth J., 1931. Kazinczy emlékezete. A Magyar Tudományos Akadémia ülése Kazinczy Ferenc halálának századik évfordulója alkalmából 1931. október 18-án. Budapest
Kárpáti A., 1961. Kazinczy emlékezete (1913). Tegnaptól máig. Válogatott irodalmi tanulmányok. Budapest
Kazinczy Ferenc összes munkái. 2. köt. Költemények II. Kiadja Abafi Lajos. Budapest é. n.
Kazinczy Ferenc levelezése Berzsenyi Dániellel 1808–1831. Kiadta Kazinczy Gábor. Pest, 1860.
Kazinczy Ferenc műveiből. Sajtó alá rendezte és bev. Váczy János Budapest, 1903.
Négyesy L., 1931. Kazinczy pályája. Budapest
Németh L., 1968. Kiadatlan tanulmányok. 1. köt. Budapest
Orczy L., 1855. A bugaci csárdának tiszteletére. A magyar költészet kézikönyve a mohácsi vésztől a legújabb időig. Pest
Pintér J., 1913. A magyar irodalom története Bessenyei György fellépésétől Kazinczy Ferenc haláláig (1772–1831). 2. köt. Budapest
Z. Szabó L., 1984. Kazinczy Ferenc. Budapest
Szerb A., 1958. A világirodalom története I–II. Budapest
Szerb A., 1972. Magyar irodalomtörténet. Budapest
Toldy F., 1859. Kazinczy Ferenc és kora. Pest

eleme, ehhez nem férhet kétség: mert ezért művészet, sőt bizonyos tekintetben a legelső a művészetek sorában. A szépség, a sokféleség szisztémája az, ami a képzelet alkotásaiban és a cselekedetekben egyformán vonzó hatással van reánk; az illem, a méltóság, a szépség az élet bája, az erényre és minden derekasságra készítő vonzóerő. A jóra irányuló, de határozatlan hajlandóság csakhamar ellankad; a részvét, a jóakarát, a tettekre és változtatásokra törekvő mohó vágy nagyon könnyen eltéved, ha az értelem és a szépérzék nem ad formát a műnek, célt a pályafutásnak, méltóságot és tisztességtudást az életnek. Ahol ez történik, ahol a tökéletesség hatással van a szívre és műveli a lelket, ott igazi költészet van a régieknek és a szónak szoros értelmében.”

Váczy J., 1899. Kazinczy Ferenc. *Beöthy Zs.* (szerk.) A magyar irodalom története 1. k. A legrégebb időktől Kisfaludy Károly felléptéig. Budapest

Váczy J., 1909. Kazinczy Ferencz. Budapest

Waldapfel J., 1957. A magyar irodalom a felvilágosodás korában. Budapest

EPISTELN VON FERENC KAZINCZY

(Auszug)

Ferenc Kazinczy hat während seines langen Lebens mehr als 30 dichterische Briefe – Episteln – geschrieben. Diese Zahl verschwindet neben den – unseren Kenntnissen nach – 23 Bänden, die seinen Briefwechsel in Prosa enthalten. Trotzdem sind die Episteln von ausserordentlicher Bedeutung in seinem Lebenswerk, weil seine Briefe Privatbriefe waren, seine Episteln wurden aber der Öffentlichkeit geschrieben. Kazinczy schrieb also Episteln, um die – in den Privatbriefen ausgedrückten – Gedanken auch in einer anerkannten, volkstümlichen Gattung grosser Tradition, die auch für künstlerisch gehalten wurde, neu zu formulieren.

Die Literaturgeschichte hat bisher Kazinczys Episteln als Bestandteile seines Lebenswerkes untersucht. Alleine János Czeizel (1913) hat sich nur mit den Episteln beschäftigt. Seine Studie positivistischen Geistes ist aber schon überwunden. Die neue marxistische Annäherung untersucht die Episteln nicht aufgrund ihrer Gattungseinheitlichkeit, sondern der Absicht ihres Inhalts und ihres Verfassers nach. Diese Annäherung ermöglichte die Typologisierung der Episteln. Dieser Typologie nach kann man zwischen einfachen dichterischen Begrüssungsbriefen, Werken, die das moralische System ausbauen, filosofischen Episteln und Werken unterscheiden, die die Totalität anstreben. In verschiedene Untergruppen sind diejenigen Episteln zu teilen, in denen Kazinczy in satirischem Ton schreibt.

Diese Art von Typologisierung kann mit der Ausnahme einiger Episteln verwirklicht werden. Aus dieser Klassifizierung kann man aber keinesfalls die Schlussfolgerung ziehen, dass sich Kazinczys Episteln in verschiedene Gruppen geteilt voneinander wesentlich unterscheiden. Mit Hilfe der marxistischen Analyse konnte bewiesen werden, dass Kazinczy die Gattung der Epistel immer zum Ausdruck seiner moralischen Ideen gebraucht hat. Und sogar sehr einheitlich. Die Veränderungen seiner Schaffensperioden überbrückend war er bestrebt, in seinen Episteln seine moralisch unveränderte Lebensphilosophie auch mit künstlerischen Mitteln zu unterstützen. Dieser Absicht ist es zu verdanken, dass Kazinczys Episteln sich auf die Philosophie von Kant stützend und Fichte gegenüberstehend, eine ganz einheitliche Verhaltenstheorie spiegeln. Im Mittelpunkt dieser Theorie steht die hohe Moralität, die das Verhalten der progressiven Ungarn im Reformzeitalter bestimmte.

Péter Farkas